

„A Tisza-parton mit keresek?”

„Múltunkat a maga bonyolultságában érdemes ismernünk”

BESZÉLGETÉS BALÁZS MIHÁLY IRODALOMTÖRTÉNÉSSEL

Szenvedélyes ember Balázs Mihály irodalomtörténész. Éppúgy magával ragadó hévvel tud beszélni fő kutatási területéről, a 16–17. századi művelődéstörténetéről és az erdélyi antitrinitarizmusról, mint a tanításról, az egyetemi közletről vagy a kikapcsolódást jelentő fociról. 1948-ban, az azóta Dabasba olvasztott Gyónon született, 1972-ben a JATE magyar-országi szakán szerzett diplomát. A régi magyar irodalom tanszéken kezdte pályáját, ahol 1998 óta tanszékvezető egyetemi tanár. 1975-től 1978-ig az MTA Irodalomtudományi Intézetében aspiráns volt, majd visszatért a szegedi bölcsészkarra, ahol oktatói-kutatói munkája mellett különböző egyetemi tisztségeket is betöltött, 1987-től 1989-ig rektorhelyettes, 1996 és 1999 között dékán volt. Több európai tudományos műhellyel tart fent gyümölcsöző kapcsolatot, a Baden-Badenben megjelenő *Bibliotheca Dissidentium* című sorozat magyarországi szerkesztője. Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén címmel 1988-ban megjelent monográfiája jelentős szakmai siker volt, 1996-ban Baden-Badenben adták ki az *Early Transylvanian Antitrinitarism 1567–1571. From Servet to Palaeologus* című munkáját, 1998-ban jelent meg *Teológia és irodalom. Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei* című kötete. 1997-ben lett az MTA doktora, és ugyanabban az évben Szirmai Endre-díjjal tüntették ki. Pályájáról, kutatásairól tanszéki dolgozószobájában beszélgettünk.

– *Mennyire játszott szerepet pályaválasztásában a családi háttér és a közvetlen környezet?*

– Szülőfalum, Gyón neve ma már nem szerepel az autós térképeken, mert a hetvenes években összevonták Dabassal. Gyón a 18. századi újratelepítés idején alakult ki, noha oklevelek tanúsítják, hogy már az Árpád-kor óta létezett ott település, amely oly

sok más Duna-Tisza-közi faluhoz hasonlóan a török hódoltság idején megszűnt. Nem tudom, hogy Mária Terézia uralkodása alatt egészen pontosan honnan érkeztek erre a vidékre az őseim, csak az biztos, hogy szlovák anyanyelvű evangélikusok voltak. Két nagy nemesi családnak voltak azon a vidéken birtokai. A Halász családnak, amelynek egyik tagja, Dabasi Halász Bálint egy időben Katona Józsefnek is munkaadója volt, és a Zlinszky családnak, amely az utóbbi években

alkotmánybírót is adott az országnak. Az őseim a Zlinszky család betelepítő törekvéseinek eredményeképpen kerültek Gyónra. Sokáig őrizték az anyanyelvüket, dédapám még jól tudott szlovákul. Lassan persze a falu lakosságához hasonlóan a mi családunk is elmagyarosodott. Ebben a Pest-közeli faluban nőttem fel, ahol a történelemtudat elevenen élt az emberekben. Szegényparaszti családunkban megtapasztalhattam azt is, mennyire erős a vallási tradíció. Apám hosszú ideig presbiter is volt. Volt egy legendás nagybátyám is, aki olyan igazi olvasó parasztemberként sokat adott arra, hogy a népes rokonság gyermekeivel megismertesse a történelmet. Ő mesélt nekem először arról, hogy Gyón azzal került be a magyar irodalomtörténetbe, hogy nevet adott szülöttjének, Achim Gézának, aki később Gyóni Gézaként vált ismert költővé. Egyébként a híres parasztvezér Achim András családjáról van szó, amelynek egyik tagja, Achim Mihály, a költő édesapja evangélikus lelkészként került Gyónra. Gyerekkoromban sokszor elolvastam a paplak falán az emléktáblát, amely ma is hirdeti: Innen indult a költői lét dicsőséges útjára kis falunk nevével Gyóni Géza. Óriási kultusza volt tehát szűkebb és tágabb környezetemben egyaránt, aminek voltak persze megmosolyogtató mozzanatai is. Egy időben ugyanis mindent róla neveztek el. Mulatságosan hangzott: Gyóni Gyóni Géza Sportegyesület és Gyóni Gyóni Géza Általános Iskola. Gyóni Géza verseit is sokat olvastuk. Mivel jó orgánumom van, rengeteget szavaltam az iskolai és a falusi ünnepeken. Meghatározó volt számomra a gyóni evangélikus közösség is, ahol konfirmáltam, és ahol fontosnak tartották megtanítani, hogy mi volt a reformáció, honnan jövünk, milyen múlttal rendelkezünk. Nem szeretném persze túlzottan romantikus színben feltüntetni a gyermekkoromat, hiszen az ötvenes években olykor kemény megpróbáltatásokat is hozó szegénységben éltünk. Másfelől ugyanakkor még anyagi értelemben is sokat köszönhetek a falunak, s különböző beosztású vezetőinek is, hiszen már gimnazistaként is társadalmi ösztöndíjban részesítettek.

– *Mit jelentett ez akkoriban?*

– Szinte jelképes anyagi támogatást. Tehetségesnek gondoltak, ezért a tanárim azt mondták, taníttatni kell. Apám hallani sem akart róla, mert az volt az elképzelése, hogy folytatva a családi tradíciót, a kis földünkön fogok majd gazdálkodni. Az anyagi lehetőségei sem igen engedték meg, hogy a taníttatásomra gondoljon. Ezért volt fontos, hogy már a gimnáziumot is ösztöndíjasaként végezhettem, és később, az egyetemre kerülve is kaptam a rendszeres támogatást – akkor már Dabastól. Ez azzal járt, hogy vállalnom kellett: diploma után visszamegyek tanítani.

– *Hol végezte a gimnáziumot?*

– Ócsán. A szüleim hallani sem akartak arról, hogy Pestre menjek. Úgy gondolták, abból csak baj lehet, ott csak elromlik a gyerek. Irigykedtem azokra a volt általános iskolai osztálytársaimra, akiket legalább Pesterzsébetre elengedtek. Elegánsabb dolognak gondoltam, ha valaki oda járhat. Ma már tudom, ideális döntés volt Ócsa, mert az ottani gimnázium sajátos ötvözete volt a vidékies nyugalomnak és a fővárosi szellemiségnek. A tanári kar fele-fele arányban tevődött össze helyi és Pestről kijáró pedagógusokból. Ez hallatlan izgalmas volt. A tanárim közül többen rendszeresen jártak színházba, és nekünk is gyakran szerveztek pesti színházlátogatásokat. Jól emlékszem például Básti Lajosra, akit a nagy szerepeiben láthattam. Hihetetlenül fontos volt a főváros felkavaró közelsége, ugyanakkor mégis kedélyesebbek, nyugodtabbak voltak a hétköznapiak a gyönyörű román kori templommal is rendelkező Ócsán. Sok jó taná-

runk akadt a gimnáziumban. A legnagyobb élményt rendkívül lelkes magyartanárnőm, Gráf Ottóné Lenke néni jelentette, aki egy pesti német család sarjaként a férjével együtt kiköltözött Ócsára. Hallatlanul felkészülten és lelkesen tartotta az óráit. Érdekes módon, általános iskolai magyartanárom, Romhányi Sándorné volt inkább az észembere, míg a csupa szív Lenke néninél nagyon kellett szeretni az irodalmat. Reáltagozatos osztályunkban társaim többnyire mérnöki ambíciókkal megáldott fiúk voltak, akik kicsit le is nézték az irodalmat. Így aztán én matematika és fizika házi feladatokért, dolgozatokért cserébe sorozatban gyártottam az irodalmi házi dolgozatokat, fogalmazásokat. Emlékszem, A Noszty fiú este Tóth Marival című regény jelentette a csúcst: tizennégy elemzést írtam belőle különböző szempontok alapján.

– *Érettségi után miért a szegedi egyetemre jelentkezett? Az ELTE közelebb lett volna Dabashoz.*

– A tanárim higgadtan felmérték a lehetőségeimet. Szívem szerint magyar-történelem szakra jelentkeztem volna az ELTE-re, de Lenke néni és Nagy Eszter, az orosz-tanárom összehajoltak, és azt javasolták, hogy próbáljam meg inkább a magyar-orosz szakot a szegedi bölcsészkaron. Akkoriban a magyar-történelem szak a legelítettebbek közé tartozott, elképesztő tülekedés volt rá Pesten. Sokat meditáltam a javaslatukon, végül aztán a nem régen akadémikussá lett Penke Botond színre lépése mindent eldöntött. Akkoriban ugyanis a végzős egyetemistákat vidékre is kiküldték tanítási gyakorlatra, és Penke tanárjelölt úr így került hozzánk Ócsára. Hihetetlenül dinamikus fiatalember volt, felkavaró biológia órákat tartott, a lányok lázba jöttek tőle, én pedig majdnem átpártoltam a biológiához. Amikor meghallottam, hogy a magyar tudományos élet vidéki fellegvárába, Szegedre hívták, úgy döntöttem, ha a félistenként tisztelt Penke Botondnak megfelel a szegedi egyetem, akkor nekem is jó lesz.

– *Ismerte a várost?*

– Nem, nem is jártam addig Szegeden, a kétnapos felvételi vizsgára jöttem el először. Nagyon barátságosnak tűnt a város, a Gödör étterem fölötti József Attila Kollégiumban kaptunk szállást. Bevallom, nem bíztam a sikerben, különösen oroszból éreztem nagyon hiányosnak a felkészültségemet, ami napnál világosabbá vált, amikor például a velem egy időben felvételiző Baka Pistáéval összehasonlíthattam. Viszont imádtam olvasni, gyóni községi könyvtárunkat szinte kiolvastam. Ennek köszönhettem, hogy mégis sikerült a felvételim. A felvételi előtt ugyanis kikölcsönöztem az ócsai könyvtárból Az orosz irodalom kincsháza című antológiát, amelyben nem csupán 19. és 20. századi, hanem korábbi szerzők művei is szerepeltek. A felvételin Juhász István tanszékvezető rögtön látta, hogy komoly hiányosságaim vannak a grammatika terén, ezért megkérdezte, mi a kedvencem az orosz irodalomból. A többség erre Puskin, Solohovot vagy Dosztojevszkijt szokta említeni, én viszont az Igor énekről kezdtem beszélni. A bizottság tagjai megdöbbenve hallgattak, és még jobban meglepődtek, amikor a 17–18. századi orosz irodalomra is rátértem. Később Szőke György megerősítette, hogy csak azért vettek fel, mert találtak valami egyénit bennem.

– *Említette Baka Istvánt. Milyen kapcsolatban volt vele?*

– Előfelvételiként egy században voltunk katonák. Nem alakult ki meghitt barátság közöttünk, de nagyon jóban voltunk és sokat beszélgettünk. Pista szervezett a lak-tanyában egy dalárdát, hogy minél kevesebbet kelljen szemetet hordani vagy őrségbe

járni. Emlékszem, már katonaként szisztematikusan készült a későbbiekre. Folyamatosan karbantartotta az ismereteit, magolta a szavakat, rendszeresen olvasott oroszul. Azt hiszem, később is jóban voltunk, rendszeresen írtunk bírálatokat egymás referátumairól. Egy nagyon jó hangulatú évfolyamnak volt meghatározó személyisége, amelyet egy fontos dolog különböztetett meg például a fölöttünk járókétól: mi együtt maradtunk az első év után is, tőlünk nem mentek el azok a pestiek, akik általában mégiscsak visszaszivárogtak Budapestre.

– *Az egyetemen kik voltak a meghatározó tanárai?*

– Szerencsésen egészítette ki egymást a két szakom, meg aztán némi történelmet is hallgattam az időnként lehívott Makai Lászlónál és Wittmann Tibornál. Magyar szakon Keserű tanár úr körül szerveződött egy jelentős régi magyaros iskola. Abban az időben több más területen is folyt hasonlóan igényes szerveződés az egyetemen. Szauder József Szegedre kerülése a hatvanas évek elején meghatározó volt a minőségi képzés kialakulásában. Két féléven át jártam Ilia tanár úr szemináriumára, s emlékeztetek Csetri Lajos előadásai is. Modern irodalmat Tamás Attilától tanultam, akit 1966-ban leváltottak a tanszék éléről, majd pedig 1972-ben el is költözött Szegedről. Én is segítettem neki a könyveit összepakolni. Az orosz szakon nemes indulatból fakadóan elhatározták, hogy végre rendesen megtanítták a nyelvet a hallgatóknak. Ez örületes tempót eredményezett, zárthelyik sorozatát írtuk. Ugyanakkor viszont nagyon gondolatgazdag szemináriumok résztvevője lehettem Fejér Adámnál és Szőke Györgynél. Úgy zajlottak a szemináriumok, hogy a szövegekről mindenki elmondta a gondolatait, és nem kellett feltétlenül oroszul beszélni. Ez azért volt fontos, mert így az árnyaltabb gondolatok is megjelenhettek, értelmes vitát folytathattunk a művekről. Úgy látom, a szegedi bölcsészkaron azokban az években egyaránt voltak szakmailag izgalmas, igényes és felkavaró tanszékek és műhelyek, ugyanakkor olyanok is, amelyek nem érték el az egyetemi képzéstől elvárható színvonalat.

– *Mikor dőlt el, hogy diploma után az egyetemen marad?*

– Megrázó volt számomra, hogy Baranyai Zsolt kollégámmal azért maradhattunk az egyetemen, mert Tamás Attila helyét töltötték be velünk. Engem ugyan, mint a település ösztöndíjasát, nagyon vártak vissza a dabasi gimnáziumba, de amikor kiderült, hogy Keserű tanár úr régi magyarosként rám is számít az egyetemen, nagyvonalúak voltak. Pedig joguk lett volna kérni, hogy fizessem vissza az ösztöndíjat. Mondanom sem kell, hogy óriási megtiszteltetés volt bekapcsolódni abba a műhelymunkába, amely Keserű tanár úr vezetése alatt folyt, s amellyel én intenzívebb kapcsolatba kerültem. Ráadásul ritka szerencsésen a szegedi irodalomoktatás és -kutatás egy egészen kivételesen fontos szakaszában maradhattam itt. Az történt ugyanis, hogy a jobb szegedi erőkhöz azokban az években három fontos személyiség is csatlakozott az MTA Irodalomtudományi Intézetéből: Lukácsy Sándor, Szörényi László és Horváth Iván. Ők szabályos forradalmat csináltak. Idekerülésükben mulhatatlan érdeme van Keserű tanár úrnak, valamint Csetri Lajosnak és az akkori dékánnak, Hajdú Péternek. Ma már nem is tudjuk elképzelni, mennyire merész húzás volt ez akkor. Ezek a kiváló szakemberek a közelébe sem kerülhettek a pesti egyetemnek. Az MTA Irodalomtudományi Intézetében dolgoztak, amelyet a Történettudományi Intézethez hasonlóan igyekeztek a felsőoktatástól távol tartani. Szemléletbeli váltást hoztak a bölcsészkarra azzal, hogy másként nyúltak a szövegekhez, más tradícióból

táplálkoztak: igazi tudományos atmoszférát teremtettek, amelyben egyedül a teljesítmény számított. Lukácsy hallatlan szuggesztív előadó volt, ezt a rádióban leadott archív felvételeiről is meg lehet tapasztalni mostanság. Petőfi születésének 150. évfordulóján, 1973-ban szervezett bölcsészkar programok szinte prelúdiumai voltak az ő idekerülésének. Még életemben nem hallottam olyan ünnepi szónoklatot, amit ő akkor tartott. Mindez sorsfordító volt számomra, azt mondhatnám, hogy akkor kezdődött el a második egyetemem.

– *Hogyan lett az Irodalomtudományi Intézet munkatársa?*

– 1975-ben a reneszánsz és barokk kutatócsoportba kerültem aspiránsként. Ez anyagilag bizony nem volt kifizetődő, mert saját költségen jártam Szegedről Budapestre. Klaniczay Tibor akkoriban támasztotta fel Magyarországon az intézményes foglalkozást a reneszánszsal és a barokkal. Korábban félreállított embereket vett elő, életet lehelt egyházi műhelyekbe, újra kiépítette a nemzetközi tudományos kapcsolatokat. Egy újabb világ tárult fel előttem. Az első alkalommal szinte leforrázva jöttem haza, úgy éreztem, nem tudok megfelelni az ottani elvárásoknak. Teljesen át kellett formálnom az életemet, más sebességre kellett kapcsolnom, más dimenziókba kellett lépnem. Úgy döntöttem, ha a témámmal, az erdélyi reformáció történetével, annak irodalmával, kultúrájával akarok foglalkozni, akkor a pöntyögős latin tudásomat sürgősen el kell mélyítenem, és még néhány nyelven legalább az olvasás szintjéig el kell jutnom. Talán a szegedi legendák is segítettek egy kicsit. Élt egy ilyen például a közismerten hallatlan igényes és sok nyelvet tudó Wittman Tiborról, aki állítólag két hét alatt tanult meg spanyolul, a német tudását pedig egy-két hosszabb repülőút alatt alapozta meg. Az Irodalomtudományi Intézet 1975-ben már nagyon komoly nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező tudományos műhely volt. A reneszánsz és a barokk kutatócsoport pedig az egyik legerőteljesebb és szakmailag legmegalapozottabban működő közösséggé vált.

– *Ki volt a mentora?*

– Pirnát Antal lett a témavezetőm, a kutatási területem pedig az erdélyi reformáció, azon belül is az unitárius egyház kialakulása, ennek az eszmei áramlatnak a megjelenése Erdély szellemi életében. Azt vizsgáltam, hogyan vert gyökeret, miként zajlott le az intézményesülése, milyen nemzetközi kapcsolatrendszere alakult ki, s persze milyen írásbeliség és irodalom keletkezett ennek során. Mondanom sem kell, hogy a témát Keserű tanár úr ösztönzésére vittem magammal. Első feladatomban az volt, hogy a kimunkálásának eszközeit teremtssem meg. Ehhez óriási segítséget kaptam Pirnát tanár úrtól, aki hosszú hónapokon keresztül hétről-hétre tartott foglalkozásokon vezetett be ennek a sajátos írásbeliségnek a rejtelmeibe, azaz együtt olvastuk a szövegeket. Fantasztikusan jó iskola volt ez. Rendkívül megkönnyítette a nemzetközi mezőnyben való tájékozódásomat, hogy az orosz szakomat már korábban felhasználtam arra, hogy megtanuljak lengyelül. Közismert, hogy a lengyel kultúra szinte minden területen rendhagyóan sokszínű volt azokban az években. Az talán kevésbé köztudott, hogy a lengyelek elevenen ápták ennek a sokszínűségnek egy sajátos hagyományát is, amely a 16. században bomlott ki teljes virágjában: Lengyelország akkor semmilyen tekintetben nem volt egynemű ország. Ha megkérdezzük egy járókelőt ma az utcán, biztosan azt fogja mondani: a lengyelek katolikusok. Ma már így is van, de ez a helyzet csak a 17. század végére alakult ki. A 16. században a lengyel kultúrát áthatották a protestantizmus legkülönbözőbb irányzatai. Lengyelország olyan gondolkodók menedék-

helyévé vált, akik Nyugat-Európában nem tudtak intézményeket létrehozni, de még csekély számú követőik sem lehettek. A vallási tekintetben szellemi kalandokat jelentő európai áramlatok két helyen találtak nyitott kapukat: Lengyelországban és Erdélyben, ahol valamiképpen besorolódott a nemesi szabadságjogok közé, hogy a nemes a vallási ügyekben is intézkedhet a saját birtokain. Hiába születtek elképzelések arról, hogy korlátozzák majd ebben a jogában, olyan erős volt ez a tradíció, hogy nem sikerült. Lengyelországban kibomlott egy fantasztikusan izgalmas, tarka protestantizmus, benne olyan gondolkodókkal, akiket tágabb értelemben unitáriusoknak nevezhetünk, és akik azzal foglalkoztak, hogyan lehetne a szentháromságtant logikusabbra szabni. Más kérdések is izgatták őket: a különböző vallási felekezetek együttélése, a vallási toleranciaelméleti megalapozása, az állam és az egyház viszonya, a megigazulás kérdései. Azt vizsgálták, vajon a protestantizmus nagy elfogadott áramlatai minden tekintetben megnyugtató és érvényes megoldásokat hoztak-e, s hogy vajon nem maradt-e továbbgondolni való. A nemesek egy idő után rendkívül elégedetlenek lettek azzal, amit a kálvinizmus kínált. Lengyelországban és Erdélyben szinte együtt zajlottak ezek a folyamatok. Jóllehet ennek a dokumentumai nagyrészt elpusztultak, a fennmaradtakból is szépen kivehető ez az érintkezés és párhuzamosság.

– *Járt is Lengyelországban?*

– 1972-ben egy három hónapos ösztöndíjjal alapoztam meg a nyelvtudásomat. Krakóban és a kielcei főiskolán tanultam, ahol a mentorom, Waclaw Urban, szenvedélyes forrásfeltáró történész volt a rektorhelyettes. Lengyelország rendkívül nyitott volt, számomra kaput jelentett a világra. A nyitottság tekintetében a mai napig nem tudjuk utolérni a lengyeleket. Sokcentrumú, rendkívül dinamikus szellemi életet élő ország, s ez igaz volt a reformáció és a reneszánsz kutatása tekintetében is, hiszen több fontos centrumuk volt, egyike-másika kivételesen gazdag tradíciókkal. Már a hetvenes évek elején alpműveket fordítottak le és adtak ki lengyelül. Bizonyos műveket csak sokkal később vettem kézbe angolul, olaszul vagy németül. Oriási kutatóegységékké válhatottam, a legjelesebbel, Lech Szczykival ma már baráti viszonyban vagyok. Akikkel kapcsolatba kerültem, többnyire Leszek Kolakowski tanítványai voltak, akinek mostanában több népszerű munkáját lefordították magyarra is. Kevésbé köztudott, hogy írt egy felkavaró könyvet a korai filozófia történetéről is. A Kolakowski-tanítványokat az különböztette meg a mesterüktől, hogy nagyon erősen foglalkoztatta őket, van-e a lengyel gondolkodás és filozófia történetében valami egyedi, izgalmas, európai szempontból is figyelemreméltó. Kolakowskit ez nem izgatta, úgy gondolta, nincs mit kutatni ezen. A tanítványokat azonban igen, s ők azt is tudatosították, hogy valóságos alap kutatásokra, új források megszóltatására van szükség ennek felmutatásához. Ezzel a lengyel kutatóműhellyel való megismerkedés rendkívül fontos volt a pályámon, akkor már tudtam, hogy az erdélyi párhuzamokat és kapcsolódásokat szeretném majd feltárni.

– *Milyen eredménnyel folytatta a kutatásait?*

– A kandidátusi értekezésem alapján írtam egy monográfiát, amely Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén címmel a Humanizmus és a reformáció sorozatban jelent meg. Jó lett a visszhangja, néhány esztendő elteltével felkérést kaptam, hogy dolgozzam át egy angol kiadás számára is. Ez azért fontos, mert az unitáriusok közössége a 20. századra teljesen legyengült, létszámában is megfogyatkozott, és a romániai viszo-

nyok között képtelenné vált arra, hogy ezt a bonyolult, kéziratárak szövegeibe bezárt múltat a már említett alap kutatásokig lemenően gondolja. Másfelől azonban az ezt a kérdéskört érintő angol, olasz vagy további nyelveken megjelent jelentékeny összefoglalások elképesztő tájékoztatlanságot mutatnak az erdélyi ügyekben. A lengyelek esetében más volt a helyzet, hiszen a szlavisztika eleve komoly nemzetközi nyilvánosságot jelent számukra. A nemzetközi kapcsolatok fontosságára Klaniczay Tibor folyamatosan figyelmeztetett, sőt beszervezett egy strasbourgi kutatócsoportba, amely a Bibliotheca Dissidentium című sorozatot gondolja.

– *Mit kell tudni erről a tudományos vállalkozásról?*

– A nyolcvanas években indult ez az együttműködés, egy lengyel emigráns Kola-kowski-tanítvány vezeti a kutatócsoportot, aki Kelet-Európából több kutatót is felkért a bedolgozásra. Ez a kiadvány egy alaphibliográfiai és forrásleírás sorozat arról, hogy kik voltak azok a disszidensek a 16-17. században, akik a vallási szférában törekedtek besorolhatatlanul egyéni megoldásokra, s így egyik nagy felekezethez sem tartoztak. Nem katolikusok, nem evangélikusok és nem is reformátusok, hanem nyugtalan elmék, akik a felekezeten kívül keresték az igazságot. Ebbe a csoportba bizonyos értelemben besorolhatók az unitáriusok is. A sorozat a huszonkettedik köteténél tart, s három kötetet mi is jelen vagyunk. Magyarországi és erdélyi unitárius személyiségek szerepelnek benne, akik a 16-17. században éltek. Remélem, módunk lesz még két-három kötetet elkészíteni.

– *Mi ennek a jelentősége?*

– Nyilvánvaló tapasztalat: úgy lehet a legnagyobb eredménnyel bevinni a dolgainkat az európai tudományosságba, ha olyan könyvsorozatokban, kiadványokban veszünk részt, amelyeket nem mi kezdeményezünk. Nem akarom lebecsülni azt sem, ha kihozunk egy-egy jó monográfiát, és megjelentetjük angolul vagy németül is. Ezek nagyon fontosak, időnként megkerülhetetlen jelentőségűek is lehetnek. De az ilyen vállalkozásoknak mindig szembe kell nézniük azzal, hogy nem mindig sikerül megszervezni számukra a piacot, ezért nem mindig jutnak el a különböző kutatóműhelyekbe. Kérdés az is, odafigyelnek-e rá, sikerül-e bevezetni. A Bibliotheca Dissidentium a Valentin Körner Verlag által Baden-Badenben szerkesztett 130 kötetes Bibliotheca Aureliana sorozat része, s kötetei minden jelentős európai könyvtárban megtalálhatók. Aki tájékozódni kíván ebben a témában, nem tudja megkerülni. Ez a legtermészetesebb módja a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe való bekerülésünknek. Óriási energiákat fektettem ennek a munkának a megszervezésébe. Van egy munkatársi gárdám, a doktoranduszaink közül is sokan bedolgoznak. Amire nagyon büszke vagyok: ma már néhány erdélyi fiatal is részt vesz ebben a programban. Az 1989-es romániai fordulat után nyári szemináriumokat szerveztünk, amelyekre meghívtunk erdélyi fiatalokat. Természetesen elsősorban unitáriusok jelentkeztek. Megtanítottuk számukra a múltjukat, világossá tettük, hogy érdemes ezzel foglalkozniuk. Még akkor is, ha ez a sokszínű és izgalmas múlt nem biztos, hogy olyan egyértelmű, ahogyan az egyház hivatalossága láttatni szeretné. Az erdélyi unitárius közösség mostanra körülbelül százezer főnyire apadt, van egyházi szervezetük, levéltárak, folyik lelkészképzés. Akik a lelkészképzés keretében egyházuk történetét tanítják, azok a mi tanítványaink is. Szegeden voltak doktoranduszok, írják a disszertációjukat, megtanulták a források kezelését. Valamiképpen visszajön a befektetett munka. Ráébrednek arra, hogy mennyire izgalmas a múltjuk.

- *Vannak az erdélyi vallásszabadságnak, az unitáriusok történetének mára vonatkozó tanulságai?*

- Direkt tanulságokat nem lenne szerencsés megfogalmazni. Annyit mindenesetre igen: rendkívül erős kihívás volt, hogyan tud annyi felekezet együtt élni. Ez nem úgy történt, ahogy bizonyos brosúrákban olvasható, és ahogyan az unitáriusok a szó szoros értelmében is megfestették: Dávid Ferenc 1568 januárjában megjelent az országgyűlésen, az égre nézett, és jött a sugallat, amelynek hatására kinyilvánította a vallásszabadságot, János Zsigmond fejedelem pedig meghatódott ettől, s mivel az erdélyi nemesek is e szuggesztív vízió hatása alá kerültek, így tehát Erdély a vallási tolerancia klasszikus szülőhazája lett. Nem így történt! Rettenetes küzdelmet folytattak ezért, és a legjobbaknak önmagukkal is meg kellett küzdeniük. Nagy, drámai kontroverziák kellettek ahhoz, hogy rájöjjenek: nem vezet sehova a kizárólagosságok hirdetése, lehetetlen csak az erőszakos térítések, és a rámenős győzködések útján haladni. Épp az az izgalmas: mennyire nehezen alakult ki annak a gyakorlata, hogy négy bevett vallásként együtt él a négy felekezet és jelen van ötödikként az ortodox egyház is, amellyel ugyancsak igyekeztek szembenézni. Mindezt önmagunknak és a nyugatiaknak is a maga árnyaltságában kell bemutatnunk. Múltunkat csak a maga bonyolultságában érdemes ismernünk.

- *A kutatás mellett már a nyolcvanas években is aktív szerepet vállalt az egyetemi közéletben. Hogyan emlékszik azokra az évekre?*

- Nemrégiben azt mondta nekem valaki, biztosan sajnálom, hogy olyan sok energiát elpocsékoltam az egyetemi teendőkre. Egyáltalán nem sajnálom. Akkor tényleg darálóan éreztem, folyamatos időzavarban éltem, hiszen izgattak a szakmai kérdések is, szerettem volna visszahajolni a régi szövegeim fölé, közben pedig más dolgom volt. Azért nem sajnálom, mert a hallgatókkal kölcsönösen formáltuk egymást, s tényleg nagyon sokat tanultam tőlük. Ez különösen a 80-as évek elejére vonatkozik. A Gondolatjel akkori gárdájából néhányan, Galamb György, vagy Kokas Károly ma is itt dolgoznak Szegeden, míg Szijj Ferenc és Hévízi Ottó Budapestre mentek. A párt ifjúsági felelősésként kerültem kapcsolatba ezekkel az eleven eszű fiatalokkal, s hivatalosan is az volt a dolgom, hogy próbáljak szót érteni velük. Ez persze iszonyatos konfliktusokkal járt, óriási lelki megpróbáltatást is jelentett. Sokszor pengeélen táncolt annak a színvonalas egyetemi-közéleti újságnak a sorsa, amelyet mindannyian életben akartunk tartani. Olyan is előfordult, hogy kifogytam az érvekből és azt mondtam: jelenjen meg a vitatott írás, de készüljünk fel rá, hogy nagy baj lesz. Ez persze nem volt jó érv. Felkavaró évek voltak, ezek a fiatalok ébresztettek rá, hogy van egy másik világ is. Világossá vált: jön egy értelmes, okos, felkészült ifjúság, amelyik teljesen másként látja a dolgokat, és minden józan megfontolás szerint igazuk is van. Ez egy valóságos dráma volt, amiből türelemmel és néhány nagyon fontos ember szerepvállalásának köszönhetően józanul jöttünk ki. A történetét szerintem egyszer majd érdemes lesz feldolgozni. A kérdést talán majd úgy is fel lehet tenni: miképpen vált lehetővé, hogy egy olyan régióban, amelyet csak Pol-Pot megyeként emlegettek, az egyetemi műhelyek túl tudták élni ezeket az éveket, sőt bizonyos időszakokban az országos változások legdinamikusabb színterei voltak. A higgadt forrásfeltárás nagy meglepetéseket hoz majd. Mondok egy példát. Kinek jutna eszébe, hogy Serfőző Lajos érdemeit megvizsgálja? Pedig művészet volt, ahogyan el tudta érni, hogy a hallgatók megérezzék, őszinte aggodás van benne értük, s azok közé tartozott, akik csendesen, de annál határozottabban védel-

mezték a fiatalokat. Demagógia nélkül munkált benne az az attitűd, amelyet persze sohasem fogalmaztunk meg nyíltan a szenvedélyes vitákban, hogy felelősek vagyunk a hallgatóink sorsáért. Ennek egy változata bennem is élt. Visszaemlékeztem, hogy annak idején, amikor apám utamra bocsátott, azt mondta, vigyázzak, mert az egyetemisták hajlamosak belekeveredni dolgokba. Az a legfontosabb, hogy megszerezzen diplomát. Elismerem persze, hogy ez a patriarchális, gondoskodó attitűd visszaélésekre is okot adhat. 1987-től 1989-ig rektorhelyettesként a kulturális szféra és a hallgatói ügyek tartoztak hozzám. Az amatőr mozgalom pátyolgatása is az én feladatomból volt. Nagyon tanulságos időszak volt, de egy pillanatig sem gondoltam, hogy ez lenne a fő feladatomból. Mellette csináltam a Bibliotheca Dissidentiumot, igyekeztem minél több energiát arra fordítani, hogy jó órákat tartsak és részt vegyek a nemzetközi tudományos életben.

- *A rendszerváltás éveire hogyan emlékszik?*

- Nagyon forrongó időszak volt, ma még nem szívesen beszélnék róla. Úgy érzem, el kell még telnie néhány évnek, hogy tárgyilagosan lehessen szólni erről. Azt gondolom, az a rektori vezetés, amelynek én is tagja voltam, méltóságteljesen vonult le a színről. Elemi és természetes igény volt, hogy akik addig előtérben voltak, leköszönjenek. Sokan ezt tettük, szerintem még több embernek kellett volna ugyanezt tennie. Van valami igazság abban, hogy sok mai indulat ennek elmaradásából származik, bár ezt félve mondom, nem szeretnék ösztönzést adni e tekintetben sem semmiféle demagógiának. Ez is egy megírandó történet. Az egyetemeken általában simán ment a rendszerváltás, ami nyilvánvalóan összefügg azzal is, hogy a nyolcvanas évek elején már kardinális jelentőségű változások történtek, a rendszerváltás kezdetére sok minden átalakult. Világossá vált, hogy át fognak rendeződni a dolgok, az egyetemi emberek ezzel már a nyolcvanas évek közepére tisztában voltak. 1989 első felét én Rómában éltem meg, az erdélyi reformáció történetére vonatkozó jezsuita forrásokat másoltam a rend központi levéltárában. Már korábban megismerkedtem a nemzetközi tudományosságban is intézménynek számító Lukács Lászlóval, aki már 1986-ban a szegedi egyetem díszdoktora lett, amiben nekem is volt némi szerepem. Nem volt kis dolog, hogy az emigráns jezsuita tudományosság egyik legismertebb személyiségét, aki a forrásfeltárás európai élvonalához tartozott, díszdoktorrá fogadhattuk. A vele kialakult együttműködésnek több kötet lett az eredménye. A jezsuiták annak idején részletes jelentéseket írtak az erdélyi történetekről, amiket ma forrásanyagként lehet felhasználni. A jezsuiták később önmagukban is felkeltették az érdeklődésemet, így születtek is velük kapcsolatos tanulmányaim és többekkel együtt gondozott forráskiadásaink. Rómában lubickoltam abban, hogy reggel 8 órakor beültem a kéziratárba, és körmöltem a kéziratokat. Nagyon nehéz szövegeket írtam le, hetente egyszer-kétszer pedig találkoztam Lukács Lászlóval, aki a renden belül a tudósok számára fenntartott külön kis konviktusban lakott. Őt olyan magyarról tudok a közelmúltból, akik számára nincs, vagy nem volt elolvashatatlan latin kézirat: Borsa Iván, Jakó Zsigmond, Karácsonyi Béla, Kenéz Győző és Lukács László. Ezek egyikével dolgozhattam tehát, s miközben olykor három-négy órán át vesződtünk egy-egy nehéz szövegrészlettel, hallottam az itthoni történetekről is. Izgatott az is, hogy mi történik közben idehaza, de a munkám legalább annyira izgalmas volt.

– *A nemzetközi tudományos kapcsolatait hogyan tudta kamatoztatni?*

– Azt mondhatom, szinte rendszeressé váltak a nemzetközi rendezvényeink. 1997-ben az erdélyi és a magyarországi unitárius egyházzal, valamint az MTA Irodalomtudományi Intézetével közösen nemzetközi konferenciát tartottunk tanszékünk szervezésében Kolozsvárott Enyedi György és a kelet-közép-európai antitrinitarizmus címmel. Enyedi György 400. évfordulójára emlékezve rendeztük meg a konferenciát, aki az unitárius egyház harmadik püspökeként olyan jelentős egyéniség volt, hogy a nagy nyugat-európai egyháztörténeti és filozófiatörténeti munkák is számon tartják. Erre a tanácskozásra Amerikából, Olaszországból, Hollandiából, Németországból és Csehországból is eljöttek a témával foglalkozó szakemberek. Az előadásokból kötetet is kiadtunk. A tanszékünk a vallási útkeresésnek, forrongásnak későbbi jelenségeivel is foglalkozik, újabban rendre ilyen jellegű konferenciákat is szervezünk. Áprilisban például a misztikus spiritualizmus és a pietizmus kapcsolatait vizsgáltuk egy konferencián. Ebben a témában komoly munkakapcsolatunk alakult ki a hallei egyetemmel, s egy kiemelkedő fontosságú baseli tudóssal. Úgy érzem, benne vagyunk a nemzetközi élmezőnyben, ezt a sokrétegű és nemzetközi vonatkozású témát nem is lehet másként kutatni.

– *Hogyan látja, hol áll az ország bölcsészkarainak versenyében a szegedi?*

– Biztonsággal állíthatom, nagyon jó helyen állunk, hiszen komoly tudományos műhelyek alakultak ki nálunk több történeti és filológiai tanszéken is. Kevésbé tudott, hogy komoly teljesítményt mutatnak fel a figyelem középpontjából talán ideiglenesen kikerült olyan területek is, mint például a szlavisztika. Izgalmas dolog, hogy ebben a régióban mennyire komolyan foglalkoztak például az orosz kultúrának azokkal a területeivel, amelyek évtizedeken át nem voltak népszerűek a hivatalos Szovjetunióban. Az is egészen bizonyos, hogy hiányosságok, megoldatlanságok is vannak a szegedi bölcsészkaron. Rendkívül fontos lenne például egy komoly művészettörténeti műhely létrehozása. Ennek ellenére bátran felvehetjük a versenyt a többi bölcsészkarral, hiszen több területen is elsők vagyunk. Nem is ez az igazán nagy probléma, inkább az: hogyan tudjuk kialakítani annak a módszereit, hogy a hozzánk érkező teljesen átalakult fiatal embertársainkat valamiképpen formázzuk. Nagyon szeretem a hallgatóinkat, tisztelem az érdeklődésüket, de tagadhatatlan, hogy a felkészültségükben óriási hiányosságok vannak. Egyfelől hihetetlenül tájékozottak, másfelől elképesztően felszínes a tudásuk. Művészet fenntartani így azokat az egyetemi műhelyeket, ahol a hagyományos értelemben vett bölcsész munka folyik. Mindezt össze kell egyeztetnünk azzal, hogy rengeteg hallgatónk van, és egy részükkel képtelenség intenzíven foglalkozni. Amikor 1972-ben oktatni kezdtem, még minden hallgatót ismertem. Ma ez teljes képtelenség lenne. A hallgatók nagy részének valamiképpen általánosan fejlesztő alapképzést kellene adnunk, ugyanakkor nem mondhatunk le az akadémiai típusú, eruditív bölcsészetről sem, amit például a mi szakterületünkön megvalósítani talán még az átlagnál is nehezebb. Nyelveket kell tudni, meg kell patkolódnia a szükséges ismeretekkel és készségekkel. Mindez időigényes dolog, ráadásul a múlt iránti érzékenység sem nőtt az elmúlt időszakban. Meg kellene mutatnunk a hallgatóinknak, nem biztos, hogy valóban olyan sok újdonság van a világban, és a régi szövegek olvasása is hihetetlen élmény lehet.

– *2001 óta ön az SZTE Doktori Tanácsának elnöke. Milyen teendővel jár ez a poszt?*

– A régi közéleti aktivitásomhoz képest ez már kisebb igénybevételt jelentő feladat. Egyetemünkön olyan komoly tudományos műhelyek alakultak ki, hogy szinte csak

bürokratikus teendőket kell ellátnom, amiben komoly adminisztratív segítség áll rendelkezésemre. Fontosabbnak tartom, hogy az irodalomtudományi doktori iskolát is én vezetem, mert elhunyt az egykori alapítója, Csetri Lajos. Tíz képzési programunk működik, a legkülönbözőbb egyéniségű kollégák irányítják. Akadt olyan budapesti kollégám, aki az egyik védés után nemrégiben bevallotta, megdöbbenette, hogy nálunk mennyire igényesen végezzük ezt a munkát. Való igaz, disszertációkat adunk vissza, van egy minimum, amiből nem engedünk. Ez a program önmagunknak való tudományos utánpótlás-nevelés is, ugyanakkor tanítványaink révén jelen vagyunk a különböző főiskolák, egyetemek tanszékein, könyvtárakban, levéltárakban, szerkesztőségekben. Ezen mérhető leginkább a szegedi bölcsészkar színvonala.

– *Milyennek tartja a város és az egyetem kapcsolatát?*

– A napi folyamatokba nem látok bele, de talán nem is az a legfontosabb, hogy az aktuális polgármester és a rektor milyen viszonyban van egymással. Úgy gondolom, változott valami a rendszerváltás óta. Mintha a városnak árnyaltabb képe lenne az egyetemről, mint korábban. A helyzet persze nem minden tekintetben megnyugtató, ugyanakkor nem is szükséges, hogy minden apró rezdülést kövessenek a város vezetői. Az egyetemi embereknek sem arra kell elsősorban törekedniük, hogy a városban legyenek jók. Az erről való beszéd számomra kicsit mesterkéltnek is tűnik. A Szegeddel kapcsolatos kérdésekre persze illik átszellemült válaszokat adni. Van is ezekben igazság, hiszen én is szeretem ezt a várost, hiszen vannak itt olyan közösségek, emberek, akikkel az egyetemen, a futballpályán és a legkülönbözőbb helyeken jól érzem magam. Rettenetesen idegesít ugyanakkor, ha a Budapesttel kapcsolatos szegedi megszólalásokban előkerül a „mi bezzeg-effektus”. Akik ebben a hangfekvésben beszélnek, nem is veszik észre, hogy milyen elképesztő buta dichotómiába keverednek bele. Engem bizonyos tekintetben egyszerűen nem is érdekel Budapest. A mi szakterületünkön, a reformáció radikális áramlatainak kutatásában természetesen Magyarországon mi vagyunk a legjobbak. Nem az az érdekes tehát, hogy Pesten mit gondolnak erről, hanem az, hogy Strasbourgban, Halléban mit mondanak. Gyakran nem eléggé tudatosul, hogy az egyetemi embereknek a tudományos világban kell minél inkább otthon lenniük, ugyanakkor nagyon jól kell tanítaniuk, és akkor már jó szegedi polgárok. Nem kell őket lelkesült nyilatkozatokra készíteni. Nyilatkoznak azzal, hogy nem mennek el Szegedről. Az 1990-es évek elején Simoncsics János beszervezett az önkormányzat kulturális bizottságába. Nem csináltam sokáig, mert az alapfelállítás eleve elhibázott volt. Szavazati joggal felruházva éppúgy tagjai voltunk a bizottságnak néhányan erre az célra kiszemelt „kulturhéroszok”, mint azok, akik megválasztott önkormányzati képviselők voltak. Némi megalázó pökhendiséget éreztem a kezelésünkben, ami nagyon nem tetszett, ezért hamarosan le is mondtam. Ennek ilyen formában nincs értelme. Szerencsésebb lenne, ha konkrét kérdéskörökben kérdeznék meg a véleményünket. Világlátott emberekként el tudjuk mondani, hogy máshol mit tapasztaltunk, szerintünk mi lenne a jó megoldás. De ennyi! A város megválasztott, és a választóiknak felelősséggel és elszámolással tartozó képviselői döntsék el, mi az, amit a javaslatainkból meg tudnak valósítani. Vannak az utóbbi időben biztató jelenségek is. Jónak tartom például, hogy a város ösztöndíjat ajánlott a főiskolai és egyetemi hallgatóknak.

- *Igaz, hogy szenvedélyes focista?*

- Igen. Most már ritkábban csinálom a salakon is, de huszonvalahány éve az Ady téri tornateremben minden hétfőn összejövünk néhányan. Azt a társaságot, amelyikben én is játszom, egyetemi berkekben focimaffiaként is szokták emlegetni. Várkonyi Zoltán hozta létre a kört, komoly emberek, például Leindler László, Bernáth Árpád, Csirik János, Maróti Péter, Bartha Gyula alkották, illetve alkotják a törzsgárdát. Ugy gondolom, nagyon fifikás játékos vagyok, és ráadásul a meccseken minden dühömet is kiadom magamból. Hallottam már olyan véleményt, hogy játék közben szinte közveszélyes volnék. Tagadhatatlan, hogy csak a meccs után tudom iróniával nézni a pályán történeteket. Azzal vigasztalom magam, hogy az élet más területein talán képes vagyok menet közben is önreflexióra.

Hellési Zsolt

